

שדות ותורת גלואה
מערכי תרגול קורס 88-311

אוקטובר 2021, גרסה 0.27

תוכן העניינים

3	מבוא	
4	1 תרגול ראשון	
4	1.1 תזכורת מתורת החוגים	
7	1.2 קריטריון אייזנשטיין והלמה של גאוס	
7	2 תרגול שני	
9	2.1 הרחבת שדות	
11	3 תרגול שלישי	
11	3.1 חישוב פולינום מינימלי	
12	3.2 כפליות הממד	
13	4 תרגול רביעי	
13	4.1 שורשי יחידה	
15	4.2 שדות פיצול	
15	5 תרגול חמישי	
15	5.1 המשך שדות פיצול	
17	5.2 המשכה	
18	6 תרגול שישי	
18	6.1 קומפוזיטום	
18	6.2 פולינומים ספרביליים	
19	6.3 הרחבות ספרביליות	
21	7 תרגול שביעי	
21	7.1 חבורת גלואה	
22	7.2 מבוא לחישוב חבורות גלואה	

מבוא

כמה הערות טכניות לתחילת הקורס:

- דף הקורס נמצא באתר www.math-wiki.com.
- שאלות בנוגע לחומר הלימודי מומלץ לשאול בדף השיחה באתר של הקורס.
- החומר בחוברת הזו נאסף מכמה מקורות, ומבוסס בעיקרו על שינויים ותוספות למערכי תרגול של איתמר שטיין ושירה גילת.
- נשתדל לכתוב **בגופן הזה** כשהגדרות ומושגים חשובים מופיעים בפעם הראשונה. נוסף בצד גם את השם באנגלית, שעשוי לעזור כשמחפשים חומר נוסף שאינו בעברית.
- נשמח לכל הערה על מסמך זה.

מחבר בתשע"ט ותש"ף: תומר באואר
עדכונים בתשפ"ב: גיא בלשר

1 תרגול ראשון

1.1 תזכורת מתורת החוגים

Rng, or
non-unital ring
Additive group

הגדרה 1.1. חוג בלי יחידה $(R, +, \cdot, 0)$ הוא מבנה אלגברי המקיים:

1. $(R, +, 0)$ הוא חבורה אבלית. נקראת החבורה החיבורית של החוג.

2. $(R, \cdot)$ הוא חבורה למחצה.

3. מתקיים פילוג (משמאל ומימין). כלומר לכל $a, b, c \in R$ מתקיים

$$(a + b)c = ac + bc, \quad a(b + c) = ab + ac$$

כאשר ההקשר ברור, נכתוב רק R במקום $(R, +, \cdot, 0)$.

הגדרה 1.2. R הוא שדה אם $(R \setminus \{0\}, \cdot)$ חבורה אבלית.

Field

שדות הם חוגים מאוד טובים. הם חילופיים וכל איבר לא אפסי בהם הפיך.

הגדרה 1.3. יהי R חוג. **אידיאל** של R הוא תת-חבורה חיבורית $I \subseteq R$ שמקיימת בליעה ביחס לכפל: $IR, RI \subseteq I$.

Ideal

תזכורת 1.4. יהי F שדה. נתבונן בחוג $F[x]$.

• זהו תחום אוקלידי – ניתן לחלק פולינומים עם שארית;

• לכן, זהו תחום ראשי – כל אידיאל ב- $F[x]$ נוצר על ידי פולינום אחד. אפשר ממש למצוא את היוצר: היוצר של אידיאל $I \triangleleft F[x]$ הוא הפולינום הלא אפסי מדרגה מינימלית ששייך ל- I .

• האידיאלים המקסימליים ב- $F[x]$ הם בדיוק האידיאלים מהצורה $\langle f(x) \rangle$ כאשר $f \neq 0$ הוא פולינום אי-פריק.

• (אפשר להמשיך למספר משתנים: החוג $F[x_1, \dots, x_n]$ הוא תחום פריקות יחידה ובפרט תחום שלמות, אבל לא תחום ראשי.)

מסקנה 1.5. אם F שדה ו- $f \in F[x]$ פולינום אי-פריק, אז $F[x]/\langle f \rangle$ הוא שדה, ו- F משוכן בתוכו:

$$F \hookrightarrow F[x]/\langle f \rangle$$

לפי המסקנה האחרונה, כדי להבין שדות, עלינו להבין פולינומים אי פריקים.

תזכורת 1.6. יהי R תחום שלמות. איבר לא הפיך $a \in R$ נקרא **אי פריק** אם $a = bc$ גורר ש- b הפיך או c הפיך.

Irreducible

שאלה 1.7. בהינתן פולינום $f(x) \in F[x]$ איך ניתן לקבוע אם הוא אי פריק או לא?

חשוב להדגיש כל הזמן מה השדה שעובדים מעליו. למשל $x^2 - 2$ פריק מעל $\mathbb{R}$ אבל לא מעל $\mathbb{Q}$. עבורנו התכונה אי פריק היא "הבסיסית" יותר, ופולינום נקרא פריק אם הוא לא אי פריק. נציג מספר שיטות, ונתחיל בכמה אבחנות קלות:

- כל פולינום ממעלה 1 הוא אי פריק. אז המקרה הזה משעמם. מעכשיו נניח כי $\deg f(x) \geq 2$ בטענות לא טריוויאליות.

- כל פולינום שיש לו שורש בשדה F הוא פריק. הסבר: α שורש של $f(x)$ אם ורק אם $x - \alpha \mid f(x)$.

- אם ל- $f(x)$ אין שורשים בשדה F זה לא אומר שהוא אי פריק. למשל ל- $f(x) = (x^2 - 5)^2$ מעל $\mathbb{Q}$ אין שורשים, אבל הוא פריק.

טענה 1.8. לפולינום $f(x) \in F[x]$ ממעלה n מעל שדה יש לכל היותר n שורשים.

דוגמה 1.9. האם $x^n - 1$ פריק עבור $n > 1$ (נניח מעל $\mathbb{Q}$)? כן, כי מייד רואים ש- $x = 1$ הוא שורש.

תרגיל 1.10. יהי $f(x)$ פולינום ממעלה 2 או 3. אז $f(x)$ אי פריק אם ורק אם אין ל- $f(x)$ שורשים.

פתרון. אם ל- $f(x)$ יש שורש הסברנו כבר שהוא פריק. מצד שני אם $f(x) = g(x)h(x)$ כאשר $\deg g(x), \deg h(x) \geq 1$ אז אחד מהם חייב להיות ממעלה 1 וזה אומר של- $f(x)$ יש שורש.

דוגמה 1.11. האם $x^2 - x - 1$ פריק מעל $\mathbb{Q}$? בעזרת "נוסחת השורשים" מגלים שהשורשים הם $\frac{1 \pm \sqrt{5}}{2}$ שאינם רציונליים, ולכן הפולינום אי פריק.

תרגיל 1.12. האם הפולינום $x^3 - x + 1$ פריק מעל $\mathbb{Z}_3$?

פתרון. יש בסך הכל 3 מספרים בשדה. מסתבר שאף אחד מהם לא מאפס את הפולינום ולכן הוא אי פריק.

לשמחתנו, גם אם עובדים מעל $\mathbb{Q}$ יש דרך להגיע למספר סופי של שורשים אפשריים שצריך לבדוק.

1.13. הערה. אם $f(x) \in \mathbb{Q}[x]$ אז ניתן להכפיל במכפלה משותפת של המכנים ולקבל פולינום עם מקדמים שלמים שהוא פריק אם ורק אם $f(x)$ פריק. לכן כשעובדים מעל $\mathbb{Q}$ ניתן תמיד להניח שהמקדמים שלמים. למשל, לעבוד עם $3x^2 + 2$ במקום עם $\frac{1}{2}x^2 + \frac{1}{3}$.

תרגיל 1.14. יהי $f(x) = a_n x^n + \dots + a_0$ כאשר כל המקדמים שלמים, הוכיחו כי אם השבר המצומצם $\frac{q}{r}$ הוא שורש של $f(x)$ אז

$$q \mid a_0, \quad r \mid a_n$$

פתרון. לפי הנתון

$$a_n \left(\frac{q}{r}\right)^n + \dots + a_0 = 0$$

נכפול ב- r^n ונקבל

$$a_n q^n + a_{n-1} q^{n-1} r + \dots + a_1 q r^{n-1} + a_0 r^n = 0$$

מה שאומר ש- $a_0 r^n \mid a_n q^n - 1$ ו- $r \mid a_n q^n - 1$, אבל בגלל ש- r ו- q זרים (הרי השבר מצומצם) אז מתקיים

$$q \mid a_0, \quad r \mid a_n$$

תרגיל 1.15. האם הפולינום $x^3 - x - 6$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}[x]$?

פתרון. לפי התרגיל הקודם, אם $\frac{q}{r}$ פתרון (שהוא שבר מצומצם) אז

$$q \mid 6, \quad r \mid 1$$

כך שבסך הכל האפשרויות הן:

$$\frac{q}{r} \in \{\pm 1, \pm 2, \pm 3, \pm 6\}$$

אם עוברים עליהן אפשר לראות ש-2 הוא שורש ולכן הפולינום פריק.

תרגיל 1.16. מצאו את הפירוק של $x^3 - x - 6$ לגורמים אי פריקים מעל $\mathbb{Q}$.

פתרון. היות ש-2 שורש של הפולינום אנחנו יודעים ש- $x - 2 \mid x^3 - x - 6$. נשתמש בחילוק פולינומים ונגלה

$$\frac{x^3 - x - 6}{x - 2} = x^2 + 2x + 3$$

ל- $x^2 + 2x + 3$ אין שורשים מעל $\mathbb{Q}$ ולכן הוא אי פריק. לסיכום הפירוק הוא

$$x^3 - x - 6 = (x - 2)(x^2 + 2x + 3)$$

כמובן ששיטה זו עובדת גם מעל שדות סופיים.

גם עבור פולינום ממעלה גבוהה מ-3 או פולינומים מעל $\mathbb{R}$ אפשר להשתמש בשיטה הזו, אבל רק כדי למצוא שורש רציונלי ולהראות פריקות. אם לא מוצאים שורש אי אפשר להגיד כלום (בינתיים).

הערה 1.17. זכרו כי לפולינום ממעלה אי זוגית מעל $\mathbb{R}$ תמיד יש שורש אחד לפחות ולכן הוא תמיד פריק.

1.2 קריטריון אייזנשטיין והלמה של גאוס

נעבור לטכניקות אחרות לבדיקת פריקות. מעכשיו נניח כי R תחום שלמות ו- F שדה השברים שלו. הדוגמה שבדרך כלל תשמש אותנו היא $R = \mathbb{Z}$ ו- $F = \mathbb{Q}$.

Eisenstein's
criterion

משפט 1.18 (קריטריון אייזנשטיין). יהי $P \triangleleft R$ אידיאל ראשוני. יהי $f(x) = a_n x^n + \dots + a_1 x + a_0 \in R[x]$ פולינום המקיים

$$i \neq n \quad a_i \in P \quad \bullet$$

$$a_n \notin P \quad \bullet$$

$$a_0 \notin P^2 \quad \bullet$$

אז f אי פריק ב- $F[x]$ (אין לו פירוק אמיתי מעל R). אם f פרימיטיבי ב- R (המחלק המשותף המרבי של מקדמיו הוא 1), אז f אי פריק ב- $R[x]$. במקרה הפרטי שבו $P = \langle p \rangle$ עבור איבר ראשוני p התנאים לעיל שקולים לכך ש- p לא מחלק את a_n , מחלק את a_i עבור $i \neq n$ ו- p^2 לא מחלק את a_0 .

דוגמה 1.19. $x^n - 4x + 2$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$ כי הוא אייזנשטיין עבור $p = 2 \in \mathbb{Z}$. לפעמים צריך להתחכם יותר.

תרגיל 1.20. האם הפולינום $x^4 + 4x^3 + 6x^2 - 1$ אי פריק מעל $\mathbb{Q}$?

כדי לפתור את התרגיל נעזר בעובדה ההבאה:

טענה 1.21. $f(x)$ אי פריק אם ורק אם $f(x+c)$ אי פריק לכל $c \in F$.

הוכחה. קל לוודא שתמיד $f(x)$ ו- $f(x+c)$ מאותה מעלה ולכן $f(x) = g(x)h(x)$ פירוק אם ורק אם $f(x+c) = g(x+c)h(x+c)$ פירוק. $\square$

פתרון. אם נשים לב שהפולינום שלנו הוא למעשה

$$(x+1)^4 - 4(x+1) + 2$$

היות ש- $x^4 - 4x + 2$ אי פריק לפי קריטריון אייזנשטיין, אז גם הפולינום שלנו אי פריק.

2 תרגול שני

לשיטה הבאה שנציג צריך תזכורת נוספת:

תזכורת 2.1 (גרסה ללמה של גאוס). יהי R תחום שלמות ויהי F שדה השברים שלו. יהי $f(x) \in R[x]$. אז $f(x)$ אי פריק ב- $F[x]$ אם ורק אם הוא לא ניתן לפירוק למכפלת פולינומים לא קבועים שמעלתם קטנה מ- $\deg f(x)$.

תזכורת 2.2 (גרסה ללמה של גאוס). יהי $f(x)$ פולינום שכל מקדמיו שלמים. נניח שהוא פרימיטיבי. אז $f(x)$ אי פריק ב- $\mathbb{Z}[x]$ אם ורק אם הוא אי פריק ב- $\mathbb{Q}[x]$.

משפט 2.3 (שיטת הרדוקציה). יהי $f(x) \in \mathbb{Z}[x]$ ויהי p ראשוני כלשהו. נסמן ב- $\bar{f}(x)$ את הפולינום המתקבל מביצוע מודולו p למקדמי f . אם $\deg \bar{f}(x) = \deg f(x)$ ו- $\bar{f}(x)$ אי פריק אז גם $f(x)$ אי פריק.

את ההוכחה נשאיר כתרגיל מודרך לשיעורי בית. כעת נראה יישום.

תרגיל 2.4. האם הפולינום $8x^3 - 6x - 1$ אי פריק ב- $\mathbb{Q}[x]$?

פתרון. היות ש- $\gcd(8, 6, 1) = 1$ הפולינום אי פריק ב- $\mathbb{Q}[x]$ אם ורק אם הוא אי פריק ב- $\mathbb{Z}[x]$. ננסה להשתמש בשיטת הרדוקציה.

ננסה $p = 2$: מתקבל -1 שאינו באותה מעלה כמו f .

ננסה $p = 3$: מתקבל $2x^3 - 1$ שהוא פריק ($x = 2$ שורש).

ננסה $p = 5$: מתקבל $3x^3 - x - 1$ שהוא במקרה אי פריק (בודקים 5 אפשרויות). לכן גם הפולינום $8x^3 - 6x - 1$ אי פריק.

תרגיל 2.5. הפולינום $f(x) = x^4 + 1$ הוא אי-פריק מעל $\mathbb{Q}$. הראו שלכל p ראשוני, f פריק ב- $\mathbb{F}_p$.

פתרון. ראשית, כדי להוכיח ש- $f(x)$ אי-פריק מעל $\mathbb{Q}$, נשים לב כי

$$f(x+1) = (x+1)^4 + 1 = x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 4x + 2$$

שהוא אי-פריק לפי אייזנשטיין עם $p = 2$.

כעת נעבור ל- $\mathbb{F}_p$. נראה שאפשר למצוא פירוק מהצורה

$$x^4 + 1 = (x^2 + ax + b)(x^2 + cx + d)$$

נשווה מקדמים:

$$a + c = 0$$

$$b + ac + d = 0$$

$$ad + bc = 0$$

$$bd = 1$$

אם נציב את המשוואה הראשונה ואת המשוואה האחרונה בשתי המשוואות האמצעיות, נקבל

$$b - a^2 + \frac{1}{b} = 0$$

$$\frac{a}{b} - ab = 0$$

כלומר

$$b + \frac{1}{b} = a^2$$

$$\frac{a}{b} = ab$$

נחלק לשני מקרים:

- אם $a = 0$, נרצה שיתקיים $b^2 + 1 = 0$ (כלומר $\sqrt{-1} \in \mathbb{F}_p$).
- אם $a \neq 0$, נרצה שיתקיים $b^2 = 1$, כלומר $b = \pm 1$. נציב במשוואה הראשונה ונקבל $a^2 = \pm 2 \in \mathbb{F}_p$, כלומר רוצים $\sqrt{\pm 2} \in \mathbb{F}_p$.

לכן עלינו להראות שלכל p , לפחות אחד מבין $-1, 2, -2$ הוא ריבוע מודולו p . בתרגיל הבית תוכיחו כי $\mathbb{F}_p^\times = \langle g \rangle$ היא חבורה ציקלית, כלומר $\mathbb{F}_p^\times \cong \mathbb{Z}/(p-1)\mathbb{Z}$; לכן $(\mathbb{F}_p^\times)^2 \cong \mathbb{Z}/\frac{p-1}{2}\mathbb{Z}$ ולכן $[\mathbb{F}_p^\times : (\mathbb{F}_p^\times)^2] = 2$. נתבונן במחלקות המתאימות ל- $-1, 2, -2$ ב- $\mathbb{F}_p^\times/(\mathbb{F}_p^\times)^2$; אם -1 ו- 2 אינם ריבועים, אז שניהם מתאימים למחלקה הלא טריוויאלית, ולכן מכפלתם (-2) תתאים למחלקה הטריוויאלית, כלומר -2 כן יהיה ריבוע מודולו p .

2.1 הרחבת שדות

Subfield
Field extension

Intermediate
field

הגדרה 2.6. יהי $F \subseteq K$ תת-שדה של K . במקרה זה נאמר כי K הוא הרחבה של F ונסמן זאת K/F . כן, זה אותו סימון של חוג מנה, אבל אנחנו לא נתבלבל ביניהם כי שדה הוא חוג פשוט ומכאן שחוגי המנה שלו לא מעניינים.
אם ישנה שרשרת של שדות $F \subseteq L \subseteq K$ נאמר כי L הוא שדה ביניים של ההרחבה K/F .

תזכורת 2.7. ראינו בתרגול הקודם דרך לבנות הרחבת שדות מתוך השדה F : אם $f \in F[x]$ פולינום אי-פריק, אז $F[x]/\langle f \rangle$ הוא שדה שמכיל את f . אם $\deg f = n$, הוכחתם בתרגיל הבית כי $\{1, x, \dots, x^{n-1}\}$ הוא בסיס של $F[x]/\langle f \rangle$ כמרחב וקטורי מעל F .

תרגיל 2.8. בשדה $\mathbb{Q}[x]/\langle x^3 - x^2 + 1 \rangle$, חשבו את ההופכי של $x^2 - 1$ כצירוף לינארי של $1, x, x^2$.

פתרון. נסמן $f(x) = x^3 - x^2 + 1$ ו- $g(x) = x^2 - 1$. כדי לחשב את ההופכי, ניעזר באלגוריתם אוקלידס המורחב למצוא $a(x), b(x) \in \mathbb{Q}[x]$ שעבורם

$$a(x) \cdot f(x) + b(x) \cdot g(x) = 1$$

נחלק עם שארית:

$$x^3 - x^2 + 1 = (x - 1)(x^2 - 1) + x$$

ולכן

$$x = 1 \cdot (x^3 - x^2 + 1) - (x - 1) \cdot (x^2 - 1) = f(x) - (x - 1)g(x)$$

לשלב הבא,

$$x^2 - 1 = x \cdot x - 1$$

ולכן

$$1 = x \cdot x - 1 \cdot (x^2 - 1) = x \cdot (f(x) - (x - 1)g(x)) - g(x) = x \cdot f(x) + (-x^2 + x - 1)g(x)$$

בסך הכל $a(x) = x$ ו- $b(x) = -x^2 + x - 1$. לכן ההופכי של $x^2 - 1$ בשדה $\mathbb{Q}[x]/\langle x^3 - x^2 + 1 \rangle$ הוא $-x^2 + x - 1$.

תזכורת 2.9. תהי K/F הרחבת שדות ויהי $a \in K$.

• מגדירים $F[a] = \{f(a) \mid f \in F[x]\} = \{\sum_{i=0}^n \alpha_i a^i \mid \alpha_i \in F\}$. זהו תת-חוג של F .

• הסיפוח של a ל- F הוא תת-השדה (של K) הקטן ביותר שמכיל את F ואת a . נסמן אותו $F(a)$. הרחבה כזו, באיבר אחד, נקראת גם **הרחבה פשוטה**. בדרך אחרת, השדה $F(a)$ הוא החיתוך של כל תת-השדות שמכילים גם את F וגם את a . חשוב להדגיש את התכונה הפשוטה (אך חשובה) הבאה: אם L שדה ביניים המכיל את a אז $F(a) \subseteq L$. נדגיש כי $F(a) = F$ אם ורק אם $a \in F$.

Simple extension

Algebraic

Transcendental

אם a הוא **אלגברי** מעל F , כלומר שורש של איזשהו פולינום לא אפסי עם מקדמים ב- F , אז $F[a]$ הוא שדה ומתקיים $F[a] = F(a)$; אחרת, אומרים ש- a הוא **טרנסצנדנטי** מעל F , ואז $F[a] \cong F[x]$ ו- $F(a) \cong F(x)$.

דוגמה 2.10. $\mathbb{Q}[\sqrt{2}] = \{a + b\sqrt{2} \mid a, b \in \mathbb{Q}\}$. הסבר: צריך רק לוודא שהוא סגור לכפל לחיבור ולהופכי ואז זה תת-שדה של $\mathbb{R}$. מצד שני, ברור שכל שדה שמכיל את $\mathbb{Q}$ ו- $\sqrt{2}$ מכיל גם את השדה מסגירות לחיבור ולכפל. שימו לב כי $\mathbb{Q}[\sqrt{2}] = \mathbb{Q}(\sqrt{2})$ מפני ש- $(\sqrt{2})^{-1} = \frac{1}{2}\sqrt{2}$.

תרגיל 2.11. הוכיחו כי $\sqrt{6} \notin \mathbb{Q}[\sqrt{2}]$.

פתרון. נניח בשלילה ש- $\sqrt{6} \in \mathbb{Q}[\sqrt{2}]$. אז קיימים $a, b \in \mathbb{Q}$ עבורם

$$\sqrt{6} = a + b\sqrt{2}$$

לא ייתכן ש- $b = 0$ כי $\sqrt{6}$ לא רציונלי, ולא ייתכן ש- $a = 0$ כי $\sqrt{3}$ לא רציונלי. נעלה משוואה זו בריבוע ונקבל

$$6 = a^2 + 2\sqrt{2}ab + 2b^2$$

כלומר

$$\sqrt{2} = \frac{6 - a^2 - 2b^2}{2ab}$$

מותר לחלק כי כבר הוכחנו $ab \neq 0$. קיבלנו ש- $\sqrt{2}$ רציונלי, וזו סתירה.

הערה 2.12. כמו שאפשר לספח איבר אחד, אפשר לספח קבוצת איברים, והעיקרון דומה.

תרגיל 2.13. האם $\sqrt{2}i \in \mathbb{Q}[\sqrt{2} + i]$?

פתרון. על פניו אפשר לחשוד שלא, כמו בתרגיל הקודם. אבל בעצם

$$(\sqrt{2} + i)^2 = 2 + 2\sqrt{2}i - 1 = 1 + 2\sqrt{2}i$$

נחסר 1 ונחלק ב-2 (פעולות שמשאירות אותנו בתוך השדה) ונקבל כי

$$\sqrt{2}i \in \mathbb{Q}[\sqrt{2} + i]$$

3 תרגול שלישי

Dimension

3.1 הגדרה תהי K/F הרחבת שדות. בפרט K הוא מרחב וקטורי מעל F . **הממד** של K/F הוא הממד של K מעל F ומסמנים אותו $[K : F] = \dim_F K$. לא להתבלבל עם הסימון הזה של אינדקס שראינו בתורת החבורות.

3.2 דוגמה לכל שדה F מתקיים $[K : F] = 1$ אם ורק אם $K = F$.

3.3 דוגמה $[C : R] = 2, [R : Q] = \infty, [Q[\sqrt{2}] : Q] = 2$.

3.4 משפט יהי פולינום אי פריק f מעל F עם שורש a , אז $\deg f = [F(a) : F]$.

במילים אחרות, אם K/F הרחבת שדות ו- $a \in K$ אלגברי מעל F , אז

$$F[x]/\langle f(x) \rangle \cong F[a] \cong F(a)$$

כאשר $f(x)$ הוא פולינום מינימלי של a . שימו לב שאם $b \in K$ שורש אחר של $f(x)$, אז $f(x)$ הוא פולינום מינימלי גם של b ומתקיים $F[a] \cong F[b]$. גם הכיוון ההפוך נכון:

3.5 טענה אם K/F הרחבת שדות כך ש- $K \cong F[a]$, אז $K = F[b]$ עבור איזשהו $b \in K$ שהוא שורש של פולינום מינימלי של a . זה כמובן לא אומר ש- $b \in F[a]$.

3.6 שאלה תהי $F(a)$ הרחבה של F ונניח ש- f הוא הפולינום המינימלי של a (מעל F). האם כל השורשים של f נמצאים ב- $F(a)$?

פתרון. לפעמים כן (למשל $Q(\sqrt{2})$) אבל זה לא תמיד קורה. למשל ניקח את $Q(\sqrt[3]{2})$. ברור כי $Q(\sqrt[3]{2}) \subseteq R$ ושהפולינום המינימלי של $\sqrt[3]{2}$ הוא $x^3 - 2$, אבל שאר השורשים שלו הם מרוכבים ולכן לא נמצאים ב- $Q(\sqrt[3]{2})$.

3.7 הערה המצבים שבהם כן כל השורשים נמצאים בהרחבה הם חשובים ונדבר עליהם בהרחבה בהמשך הקורס.

3.1 חישוב פולינום מינימלי

3.8 תרגיל מהו הפולינום המינימלי של $\sqrt{2} + \sqrt{3}$ מעל Q ? מעל $Q(\sqrt{2})$?

פתרון. נסמן $a = \sqrt{2} + \sqrt{3}$. מעל $Q(\sqrt{2})$,

$$a - \sqrt{2} = \sqrt{3} \implies a^2 - 2\sqrt{2}a + 2 = 3 \implies a^2 - 2\sqrt{2}a - 1 = 0$$

נטען כי $f(x) = x^2 - 2\sqrt{2}x - 1$ הוא הפולינום המינימלי של a מעל $Q(\sqrt{2})$. אכן, $\sqrt{2} + \sqrt{3} \notin Q(\sqrt{2})$, ולכן הפולינום המינימלי לא יכול להיות לינארי. לכן הוא מדרגה 2, אבל $f(x)$ מדרגה 2 ולכן הוא המינימלי. מעל Q , נשים לב כי

$$a^2 = 2 + 2\sqrt{6} + 3 = 5 + 2\sqrt{6}$$

ולכן $a^2 - 5 = 2\sqrt{6}$ נעלה בריבוע ונקבל

$$a^4 - 10a^2 + 25 = 24 \implies a^4 - 10a^2 + 1 = 0$$

נטען כי $g(x) = x^4 - 10x^2 + 1$ הוא הפולינום המינימלי של $\sqrt{2} + \sqrt{3}$. אכן, הוא מאפס אותו; כדי להראות אי-פריקות, ניזכר שמתרגיל הבית מתקיים $\mathbb{Q}(\sqrt{2} + \sqrt{3}) = \mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})$, וניתן לוודא כי $[\mathbb{Q}(\sqrt{2} + \sqrt{3}) : \mathbb{Q}] = 4$. לכן הדרגה של הפולינום המינימלי של $\sqrt{2} + \sqrt{3}$ מעל $\mathbb{Q}$ צריכה להיות 4, ולכן זהו $g(x)$.

תרגיל 3.9. נתון כי הפולינום המינימלי של a (מעל $\mathbb{Q}$) הוא $x^3 - 6x^2 + 9x + 11$ מצאו את הפולינום המינימלי של $\frac{1}{a}$.

פתרון. נציב a בפולינום ונשים לב כי

$$a^3 - 6a^2 + 9a + 11 = 0$$

ולכן

$$1 - \frac{6}{a} + \frac{9}{a^2} + \frac{11}{a^3} = 0$$

כלומר הפולינום $11x^3 + 9x - 6x + 1$ מאפס את $\frac{1}{a}$. אין לפולינום שורשים ב- $\mathbb{Q}$ (אם b היה שורש אז $\frac{1}{b}$ שורש של הפולינום המקורי בסתירה לאי פריקות). לכן הוא הפולינום המינימלי (צריך לחלק ב-11 כדי להפוך אותו למתוקן).

3.2 כפליות הממד

תזכורת 3.10 (כפליות הממד). אם $F \subseteq L \subseteq K$, אז

$$[K : L][L : F] = [K : F]$$

תרגיל 3.11. תהי $F \subseteq K$ הרחבת שדות ויהיו $a, b \in K \setminus F$. נניח כי

$$[F(a) : F] = n, \quad [F(b) : F] = m$$

הוכיחו כי $[F(a, b) : F] \leq nm$.

פתרון. הנתון $[F(a) : F] = n$ אומר לנו שהפולינום המינימלי $m_a \in F[x]$ של a מעל F הוא ממעלה n . אבל m_a הוא גם פולינום מעל $F(b)$ שמאפס את a . לכן הפולינום המינימלי של a מעל $F(b)$ מחלק את m_a ולכן הוא ממעלה קטנה (או שווה) ממנו. לכן

$$[F(a, b) : F(b)] \leq n$$

ומכאן נקבל בעזרת כפליות הממד:

$$[F(a, b) : F] = [F(a, b) : F(b)] [F(b) : F] \leq nm$$

תרגיל 3.12. בהמשך לתרגיל הקודם, הראו שאם $(n, m) = 1$ אז $[F(a, b) : F] = nm$.

פתרון. נשים לב כי

$$[F(a, b) : F] = [F(a, b) : F(a)][F(a) : F] = n[F(a, b) : F(a)]$$

$$[F(a, b) : F] = [F(a, b) : F(b)][F(b) : F] = m[F(a, b) : F(b)]$$

כלומר $n, m \mid [F(a, b) : F]$.

$$nm = [n, m] \mid [F(a, b) : F]$$

כי n, m זרים, ולכן $[F(a, b) : F] = nm$.

דוגמה 3.13. $[\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt[3]{11}) : \mathbb{Q}] = 6$ כי $(2, 3) = 1$.

תרגיל 3.14. תהי K/F הרחבה סופית, ויהי $p \in F[x]$ פולינום אי-פריק (מעל F) כך ש- $\deg p \nmid [K : F]$. הוכיחו כי ל- p אין שורש ב- K .

הוכחה. נניח בשלילה שיש שורש $\alpha \in K$ של p . לכן $F \subseteq F(\alpha) \subseteq K$. ממשפט 3.4, $\deg p = [F(\alpha) : F] \mid [K : F]$. אבל מכפלויות המימד נקבל $[K : F] \nmid [F(\alpha) : F]$. בסתירה לנתון. $\square$

הערה 3.15. ייתכן שמעל F הפולינום p יהפוך להיות פריק, גם אם אין לו שורש. למשל, אם ניקח $F = \mathbb{Q}$, $K = \mathbb{Q}(\sqrt{2})$ ו- $p(x) = x^4 - 2$. $p(x) = (x^2 + \sqrt{2})(x^2 - \sqrt{2})$ כי מעל K אבל פריק מעל $\mathbb{Q}$ לפי איזנשטיין עם $p = 2$.

4 תרגול רביעי

4.1 שורשי יחידה

Primitive root of unity

הגדרה 4.1. יהי F שדה. איבר $\rho \in F$ נקרא **שורש יחידה פרימיטיבי** (או קדום) ממעלה n אם הסדר שלו ב- F^* הוא n . כלומר $\rho^n = 1$ וגם $\rho^i \neq 1$ לכל $1 \leq i < n$.

דוגמה 4.2. ב- $\mathbb{C}$ לכל $n \in \mathbb{N}$ יש שורש יחידה פרימיטיבי, למשל $\rho_n = e^{2\pi i/n}$.

הערה 4.3. אם ρ שורש יחידה פרימיטיבי מדרגה n , אז ρ^k הוא שורש יחידה פרימיטיבי מדרגה n אם ורק אם $(n, k) = 1$.

תרגיל 4.4. יהי $\rho \in F$ שורש יחידה פרימיטיבי מדרגה n . הוכיחו כי $1, \rho, \dots, \rho^{n-1}$ כולם שונים זה מזה, והראו כי

$$x^n - 1 = \prod_{i=1}^n (x - \rho^i)$$

פתרון. נניח כי $\rho^i = \rho^j$ כאשר $i \leq j$. אז $\rho^{j-i} = 1$. אבל $0 \leq j - i < n$, ולכן בהכרח $j = i$, כי ρ הוא שורש יחידה פרמיטיבי מדרגה n . נשים לב ש- ρ^i הוא שורש של $x^n - 1$ לכל i . מכיוון שהם שונים, אלו הם כל השורשים של $x^n - 1$, כי זה פולינום מעל שדה ממעלה n . לכן $x^n - 1 = \prod_{i=1}^n (x - \rho^i)$.

דוגמה 4.5. יהי שורש יחידה פרמיטיבי מדרגה n . אז

$$\mathbb{Q}(\rho) = \{a_0 + a_1\rho + \dots + a_{n-1}\rho^{n-1} \mid a_i \in \mathbb{Q}\}$$

דוגמה 4.6. יהי p ראשוני ויהי ρ_p שורש יחידה פרמיטיבי מדרגה p . אז הוא בוודאי מאפס את $x^p - 1$. נחפש גורם אי פריק של פולינום זה:

$$\frac{x^p - 1}{x - 1} = x^{p-1} + \dots + x + 1$$

שהוא הפולינום המינימלי של ρ_p כי למזלנו פתרנו את תרגילי הבית בתורת החוגים שבהם הוכחנו שהוא אי פריק. לכן $[\mathbb{Q}(\rho_p) : \mathbb{Q}] = p - 1$.

תרגיל 4.7. נסמן $\rho = e^{\frac{\pi i}{6}}$, שהוא שורש יחידה פרמיטיבי מדרגה 12. הוכיחו כי

$$\mathbb{Q}(\rho) = \mathbb{Q}(\sqrt{3}, i)$$

פתרון. נשים לב ש- $\rho = \frac{\sqrt{3}}{2} + \frac{1}{2}i$. אז ברור ש- $\mathbb{Q}(\rho) \subseteq \mathbb{Q}(\sqrt{3}, i)$. מצד שני $\rho^3 = i$ ולכן $i \in \mathbb{Q}(\rho)$ וגם

$$\sqrt{3} = 2(\rho - \frac{i}{2}) \in \mathbb{Q}(\rho)$$

ולכן יש שוויון.

תרגיל 4.8. בהמשך לתרגיל הקודם, חשבו את $[\mathbb{Q}(\rho) : \mathbb{Q}]$.

פתרון. קל לראות ש- $[\mathbb{Q}(\sqrt{3}) : \mathbb{Q}] = 2$ וש- $[\mathbb{Q}(i, \sqrt{3}) : \mathbb{Q}(\sqrt{3})] = 2$ ולכן

$$[\mathbb{Q}(\rho) : \mathbb{Q}] = 4$$

תרגיל 4.9. בהמשך לתרגיל הקודם, מצאו פולינום מינימלי של ρ .

פתרון. אנחנו יודעים כי $\rho^{12} = 1$. כלומר מדובר בשורש של $x^{12} - 1$. אבל זה כמובן פריק. נתחיל לפרק

$$x^{12} - 1 = (x^6 - 1)(x^6 + 1)$$

ונשים לב כי שורש של $x^6 + 1$ לפי הנוסחה $a^3 + b^3 = (a + b)(a^2 - ab + b^2)$ נקבל

$$x^6 + 1 = (x^2 + 1)(x^4 - x^2 + 1)$$

מפני ש- ρ אינו שורש של $x^2 + 1$, אז הוא צריך להיות שורש של $x^4 - x^2 + 1$. זה פולינום אי פריק כי אנחנו כבר יודעים ש- $[\mathbb{Q}(\rho) : \mathbb{Q}] = 4$. למעשה יש לנו דרך חדשה להוכיח שפולינום הוא אי פריק.

הערה 4.10. בהמשך הקורס נלמד על הפירוק המלא של $x^n - 1$.

4.2 שדות פיצול

4.11 הגדרה יהי $f \in F[x]$. הפולינום f מתפצל ב- F אם אפשר לפרק אותו למכפלה של גורמים לינאריים. אם f מתפצל בהרחבת שדות E/F , נאמר ש- E הוא שדה מפצל של f .

Split
 E Splits f

4.12 דוגמה $\mathbb{Q}[\sqrt{2}]$ מפצל את $x^2 - 2$ מעל $\mathbb{Q}$. באופן דומה $\mathbb{Q}[\sqrt{\Delta}]$ מפצל את $ax^2 + bx + c$ כאשר Δ היא הדיסקרימיננטה. אפשר לפצל כמה פולינומים בבת אחת, למשל $\mathbb{C}$ הוא שדה מפצל של כל פולינום מעל $\mathbb{Q}$.

4.13 הגדרה יהי $f \in F[x]$. נאמר ש- E/F הוא שדה פיצול של f אם הוא שדה מפצל מינימלי. כלומר אין שדה ביניים (לא טריוויאלי) שהוא שדה מפצל.

Splitting field

4.14 משפט יהי $f \in F[x]$. כל שדות הפיצול של f מעל F איזומורפיים.

4.15 תרגיל מצאו את שדה הפיצול של $x^5 - 2$ מעל $\mathbb{Q}$ ואת הממד שלו.

פתרון. נסמן $\rho = e^{2\pi i/5}$. אז השורשים של הפולינום הם

$$\sqrt[5]{2}, \sqrt[5]{2}\rho, \dots, \sqrt[5]{2}\rho^4$$

ולכן שדה הפיצול הוא $E = \mathbb{Q}(\sqrt[5]{2}, \sqrt[5]{2}\rho, \dots, \sqrt[5]{2}\rho^4)$. קל לבדוק כי

$$\mathbb{Q}(\sqrt[5]{2}, \sqrt[5]{2}\rho, \dots, \sqrt[5]{2}\rho^4) = \mathbb{Q}(\sqrt[5]{2}, \rho)$$

וקל לחשב $[\mathbb{Q}(\sqrt[5]{2}) : \mathbb{Q}] = 5$. כמו כן, נשים לב כי $x^5 - 1$ מאפס את ρ . אבל הפולינום הזה אינו הפולינום המינימלי כי הוא פריק. אנחנו כבר יודעים כי

$$x^5 - 1 = (x - 1)(x^4 + x^3 + x^2 + x + 1)$$

ושהגורם $x^4 + x^3 + x^2 + x + 1$ הוא אי פריק. לכן $[\mathbb{Q}(\rho) : \mathbb{Q}] = 4$. מפני ש- $\gcd(4, 5) = 1$, אז לפי תרגיל 3.12 (או מתרגיל הבית), נקבל $[E : \mathbb{Q}] = 20$.

5 תרגול חמישי

5.1 המשך שדות פיצול

5.1 תרגיל מצאו את שדה הפיצול של $x^4 - 4x^2 - 1$ מעל $\mathbb{Q}$.

פתרון. צריך בסך הכל למצוא את השורשים. מציבים $t = x^2$ ופותרים. מגלים שהשורשים הם

$$\pm\sqrt{2 + \sqrt{5}}, \pm\sqrt{2 - \sqrt{5}}$$

ולכן שדה הפיצול הוא $\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}, \sqrt{2 - \sqrt{5}})$.

תרגיל 5.2. הוכיחו כי $f(x) = x^4 - 4x^2 - 1$ הוא אי פריק מעל $\mathbb{Q}$.

פתרון. דרך א': ברור של- $f(x)$ אין שורשים ב- $\mathbb{Q}$ (כי מצאנו את השורשים). אז נשאר לוודא שהוא לא מתפרק למכפלת פולינומים ממעלה 2. אבל אנחנו כבר יודעים

$$x^4 - 4x^2 - 1 = (x - \sqrt{2 + \sqrt{5}})(x + \sqrt{2 + \sqrt{5}})(x - \sqrt{2 - \sqrt{5}})(x + \sqrt{2 - \sqrt{5}})$$

וקל לבדוק שכל מכפלה של שני גורמים מכאן אינה פולינום מעל $\mathbb{Q}$.
דרך ב': כמו בתרגיל הבית מוכיחים ש- $[\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}) : \mathbb{Q}] = 4$. לכן הפולינום המינימלי של $\sqrt{2 + \sqrt{5}}$ הוא ממעלה 4, לכן $x^4 - 4x^2 - 1$ מינימלי ולכן אי פריק.

תרגיל 5.3. כמה תת-שדות יש ל- $\mathbb{C}$ שאיזומורפיים ל- $\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$?

פתרון. אם $K \subseteq \mathbb{C}$ הוא שדה ויש $\varphi: \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}) \rightarrow K$ איזומורפיזם, אז φ מקבע את $\mathbb{Q}$. כמו כן $\varphi(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$ בהכרח נשלח לשורש של $x^4 - 4x^2 - 1$ שזה פולינום עם 4 שורשים (שונים) בסך הכל. מכאן מסיקים שכל אחד מבין

$$\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}), \mathbb{Q}(-\sqrt{2 + \sqrt{5}}), \mathbb{Q}(\sqrt{2 - \sqrt{5}}), \mathbb{Q}(-\sqrt{2 - \sqrt{5}})$$

מוכל ב- K . לכן הוא צריך להיות שווה ל- K משיקולי ממד. כעת נשים לב שהשניים הימניים והשמאליים למעשה שווים. אז יש רק שני תת-שדות והם $\mathbb{Q}(\sqrt{2 - \sqrt{5}})$ ו- $\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$. אלו שדות איזומורפיים אבל שונים, כי אחד מרוכב והשני ממשי.

תרגיל 5.4. נסמן $E = \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}, \sqrt{2 - \sqrt{5}})$. חשבו את הממד שלו מעל $\mathbb{Q}$.

פתרון. כבר ראינו $[\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}}) : \mathbb{Q}] = 4$, ונשאר לבדוק מהו $[E : \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})]$. ברור שזה לא 1 כי

$$\sqrt{2 - \sqrt{5}} \notin \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$$

שהוא מספר מרוכב ואילו $\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$ ממשי. מצד שני, נשים לב ש- $\sqrt{5} \in \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$ ולכן

$$x^2 - 2 + \sqrt{5}$$

פולינום מאפס של $\sqrt{2 - \sqrt{5}}$ מעל $\mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})$. לכן $[E : \mathbb{Q}(\sqrt{2 + \sqrt{5}})] = 2$ וקיבלנו ש- $[E : \mathbb{Q}] = 8$.

תרגיל 5.5. יהי F שדה ממאפיין p . נתבונן בפולינום $f(x) = x^p - x - a$. יהי α שורש של $f(x)$. מצאו את שדה הפיצול של α מעל F .

פתרון. נשים לב כי לכל $k \in \{0, 1, \dots, p-1\}$ מתקיים

$$f(\alpha + k) = (\alpha + k)^p - (\alpha + k) - a = \alpha^p + k^p - \alpha - k - a = 0$$

מפני ש- $(\alpha + k)^p = \alpha^p + k^p$. כלומר $\{\alpha + k\}_{k=0}^{p-1}$ הם כל השורשים של f , כי הוא ממעלה p . לכן שדה הפיצול הוא

$$F[\alpha] = F[\alpha, \alpha + 1, \dots, \alpha + p - 1]$$

טענה 5.6. לכל פולינום $f \in F[x]$ יש שדה מפצל שממדו אינו עולה על $(\deg f)!$.
דוגמה 5.7. בתרגיל 5.5, אם $f(x)$ אי פריק, אז $[F[\alpha] : F] = p$ וזה יכול להיות ממש קטן מ- $p!$.

5.2 המשכה

תרגיל 5.8. יהיו $f, g: F(a_1, \dots, a_n) \rightarrow K$ שני הומומורפיזמים שמקיימים

$$\begin{aligned} f(x) &= g(x) \quad \forall x \in F \\ f(a_i) &= g(a_i) \quad 1 \leq i \leq n \end{aligned}$$

הוכיחו כי $f = g$.

פתרון. הקבוצה $\{r \in F(a_1, \dots, a_n) \mid f(r) = g(r)\}$ היא תת-שדה של $F(a_1, \dots, a_n)$ (קל לבדוק) והיא מכילה את $F, a_1, \dots, a_n$. לכן היא כל $F(a_1, \dots, a_n)$, ונסיק $f = g$.

הגדרה 5.9. תהי K/F הרחבת שדות, ויהי $\varphi: F \rightarrow E$ שיכון (למה כל הומומורפיזם של שדות הוא שיכון?). שיכון $\bar{\varphi}: K \rightarrow E$ נקרא **המשכה** של φ אם הצמצום של $\bar{\varphi}$ ל- F שווה ל- φ .

Extension of an
embedding

תרגיל 5.10. תהי K/F הרחבת שדות. יהי $g(x) \in F[x]$ אי פריק ויהיו a, b שני שורשים של g . הוכיחו כי יש איזומורפיזם

$$f: F(a) \rightarrow F(b)$$

המקיים כי $f(a) = b$ וכן $f(\alpha) = \alpha$ לכל $\alpha \in F$.

פתרון. נסתכל על העתקת ההכלה $i: F \hookrightarrow F(b)$. אפשר להרחיב אותה להעתקה

$$\hat{i}: F[x] \rightarrow F(b)$$

כך ש- $f(x) = b$ לפי הגדרת פולינומים. כמובן שכעת זו העתקה על. נשים לב שהגרעין הוא $\langle g(x) \rangle$ (כי $g(x)$ פולינום מינימלי של a). לפי משפט האיזומורפיזם הראשון

$$f: F[x]/\langle g(x) \rangle \rightarrow F(b)$$

הוא איזומורפיזם ובאופן דומה ניתן לבנות איזומורפיזם $g: F[x]/\langle g(x) \rangle \rightarrow F(a)$ האיזומורפיזם שאנחנו מחפשים הוא gf^{-1} .

תזכורת 5.11. תהי K/F הרחבת שדות ויהיו $a, b \in K$ איברים עם פולינומים מינימליים m_a, m_b מעל F , בהתאמה. נסמן ב- E_a, E_b את שדות הפיצול של m_a, m_b . אז כל איזומורפיזם

$$f: F(a) \rightarrow F(b)$$

שמקבע את איברי F (כלומר $f(\alpha) = \alpha$ לכל $\alpha \in F$) ניתן להרחיב לאיזומורפיזם $f: E_a \rightarrow E_b$.

תרגיל 5.12. יהי $g(x) \in F[x]$ פולינום אי פריק עם שדה פיצול E . ויהיו a, b שני שורשים של $g(x)$. הוכיחו כי יש איזומורפיזם $f: E \rightarrow E$ שמקבע את איברי F ומקיים $f(a) = b$.

פתרון. לפי תרגיל קודם יש איזומורפיזם $f: F(a) \rightarrow F(b)$ שמקבע את איברי F ושולח $f(a) = b$ לפי התזכורת אפשר להרחיב אותו לכל E .

6 תרגול שישי

6.1 קומפוזיטום

Compositum

הגדרה 6.1. אם $F, L \subseteq K$, אז **הקומפוזיטום** של F ו- L הוא תת-השדה המינימלי שמכיל את F, L ומסומן בדרך כלל FL או $F \vee L$.

תרגיל 6.2. יהיו $F \subseteq K \subseteq E$ שדות כך ש- E שדה פיצול של פולינום $f(x) \in F[x]$ כלשהו ו- K מכיל שורש a של $f(x)$. הוכיחו כי ניתן למצוא $K_1, \dots, K_r$ תת-שדות של E שכולם איזומורפיים ל- K כך שמתקיים

$$E = K_1 K_2 \cdots K_r$$

פתרון. נסמן ב- $b_1, \dots, b_r$ את שורשי f . ראינו כבר שיש איזומורפיזמים

$$f_i: F(a) \rightarrow F(b_i)$$

ואפשר להרחיב אותם $f_i: E \rightarrow E$. נסמן $K_i = f_i(K)$ לכל i . אז כמובן $K_i \cong K$, ולכל i מתקיים $K_i \subseteq E$ ולכן

$$K_1 K_2 \cdots K_r \subseteq E$$

מצד שני כל השורשים של f שייכים ל- $K_1 K_2 \cdots K_r$ ולכן $E \subseteq K_1 K_2 \cdots K_r$, כדרוש.

6.2 פולינומים ספרביליים

Separable

הגדרה 6.3. פולינום $f(x)$ המתפצל בשדה E נקרא **ספרבילי** (פריד) אם בפירוק שלו אין גורם כפול מן הצורה $(x - \alpha)^2$. בצורה פחות מדוייקת, אפשר לומר שכל השורשים של $f(x)$ שונים זה מזה בשדה הפיצול שלו, ולמעשה אין תלות ב- E .

דוגמה 6.4. נתבונן ב- $F = \mathbb{F}_2(t)$ שהוא שדה השברים של החוג $\mathbb{F}_2[t]$. הפולינום $f(x) = x^2 - t$ הוא אי פריק ואי ספרבילי. רואים זאת לפי החישוב

$$x^2 - t = (x - \sqrt{t})(x + \sqrt{t}) = (x + \sqrt{t})^2$$

כי השדה הוא ממאפיין 2, והוא אי פריק כי $\sqrt{t} \notin F$.

הערה 6.5. דרך אפקטיבית לזהות פולינום ספרבילי היא לפי הקריטריון: $f(x)$ ספרבילי אם ורק אם $\gcd(f(x), f'(x)) = 1$.
 בפרט, אם $f(x)$ אי פריק, אז הוא ספרבילי אם ורק אם $f' \neq 0$.
 בפרט, במאפיין 0, כל פולינום אי פריק הוא ספרבילי.

תרגיל 6.6. האם הפולינום $x^4 - 8x + 16 \in \mathbb{Q}[x]$ ספרבילי?

פתרון. הנגזרת היא $4x^3 - 8$. צריך לבדוק האם הם זרים. נשתמש באלגוריתם אוקלידס כאשר קודם נחלק ב-4 (שהוא הפיך) ונמשיך עם $x^3 - 2$:

$$x^4 - 8x + 16 = x(x^3 - 2) - 6x + 16$$

נחלק ב-6 ונמשיך עם $x - \frac{8}{3}$:

$$(x^3 - 2) = (x^2 + \frac{8}{3}x + \frac{64}{9})(x - \frac{8}{3}) + \frac{512}{27}$$

ולכן הפולינום זרים. כלומר הפולינום $x^4 - 8x + 16$ ספרבילי.

תרגיל 6.7. האם הפולינום $x^4 - 8x^2 + 16$ ספרבילי?

פתרון. קל לפתור על ידי חישוב השורשים ישירות, אבל נשתמש בנגזרת במקום. הנגזרת היא $4x^3 - 16x$ ונשתמש באלגוריתם אוקלידס עם $x^3 - 4x$. נחשב

$$x^4 - 8x^2 + 16 = x(x^3 - 4x) - 4x^2 + 16$$

ומפני ש- $x^3 - 4x = x(x^2 - 4)$, כלומר לפולינום ולנגזרתו יש גורם משותף $x^2 - 4$, נקבל כי $x^4 - 8x^2 + 16$ לא ספרבילי.

6.3 הרחבות ספרביליות

הגדרה 6.8. הרחבת שדות K/F תקרא **ספרבילית** (פְּרִיָּדָה) אם הפולינום המינימלי של כל $a \in K$ מעל F הוא ספרבילי. (כל איבר כזה נקרא **איבר ספרבילי**).

דוגמה 6.9. אם F שדה ממאפיין $p > 0$, אז $F(\sqrt[p]{t})/F(t)$ אינה ספרבילית כי $x^p - t$ לא ספרבילי.

תרגיל 6.10. תהי K/F הרחבת שדות ספרבילית, ויהי L שדה ביניים. הוכיחו כי גם L/F וגם K/L ספרביליות.

פתרון. ברור ש- L/F ספרבילית, כי כל איבר ב- L הוא איבר של K . עבור K/L , יהי $a \in K$ ויהי $f_{a,F}$ הפולינום המינימלי של a מעל F . אז $f_{a,L} | f_{a,F}$ ולכן ל- $f_{a,L}$ אין שורשים כפולים. לכן K/L ספרבילית.

Separable
extension
Separable
element

קעת מטרתנו תהיה להוכיח את הכיוון ההפוך. כלומר: אם L/F ו- K/L הרחבות ספרביליות, אז K/F הרחבה ספרבילית. שימו לב שבמקרה של מאפיין 0, הטענה טריוויאלית; שהרי במאפיין 0 כל פולינום אי פריק הוא ספרבילי. אנחנו נוכיח את זה במקרה של הרחבות סופיות, כלומר $[L : F] < \infty$.

6.11 הגדרה. זרגת הספרביליות של ההרחבה K/F , המסומנת $[K : F]_s$, היא מספר השיכונים של K בסגור האלגברי $\bar{F}$ של F שמקבעים את F . באופן שקול: זו כמות ההמשכות של $\text{id} : F \hookrightarrow \bar{F}$ לשיכון $K \hookrightarrow \bar{F}$.

תזכורת 6.12 (מההרצאה). יהי a איבר אלגברי מעל F עם פולינום מינימלי f . אז מספר ההרחבות של שיכון $\varphi : F \hookrightarrow E$ לשיכון $\psi : F(a) \hookrightarrow E$ שווה למספר השורשים השונים של $\varphi(f)$ ב- E .

תרגיל 6.13 (לבית). אם $\varphi : F \hookrightarrow K$ שיכון ו- $f \in F[x]$, אז f ספרבילי מעל F אם ורק אם $\varphi(f)$ ספרבילי מעל K .

מסקנה 6.14. יהי α אלגברי מעל F . אז:

1. לכל שיכון $\varphi : F \hookrightarrow \bar{F}$ יש לכל היותר $[F(\alpha) : F]$ המשכות לשיכון $F(\alpha) \hookrightarrow \bar{F}$.
בפרט, $[F(\alpha) : F]_s \leq [F(\alpha) : F]$.

2. ספרבילי מעל F אם ורק אם יש בדיוק $[F(\alpha) : F]$ המשכות כאלו (ובאופן שקול):
 $([F(\alpha) : F]_s = [F(\alpha) : F])$.

הוכחה. כמות השורשים השונים שיש ל- $\varphi(f)$ היא לכל היותר $\deg \varphi(f) = \deg f$. כמות השורשים שיש ל- $\varphi(f)$ שוויון אם ורק אם יש $\deg f$ שורשים שונים, כלומר α ספרבילי מעל F .
 $\square$

מסקנה 6.15. אם K/F הרחבה סופית ו- $\varphi : F \hookrightarrow \bar{F}$ שיכון, אז:

1. יש לכל היותר $[K : F]$ דרכים להמשיך את φ לשיכון $K \hookrightarrow \bar{F}$. בפרט,
 $[K : F]_s \leq [K : F]$.

2. אם K נוצר על ידי איברים ספרביליים מעל F , אז יש שוויון בסעיף הקודם.

הוכחה. נבחר $\alpha_1, \dots, \alpha_n \in K$ כך ש- $K = F(\alpha_1, \dots, \alpha_n)$. נוכיח את הטענה באינדוקציה על n . את המקרה $n = 1$ הראינו במסקנה הקודמת.

נניח שהטענה נכונה עבור כל הרחבה עם n יוצרים. תהי $K = F(\alpha_1, \dots, \alpha_{n+1})$ הרחבה עם $n + 1$ יוצרים, ונסמן $K_0 = F(\alpha_1, \dots, \alpha_n)$. כל המשכה $K \hookrightarrow \bar{F}$ של φ נקבעת על ידי התמונה של K_0 , שהיא המשכה של φ ל- $\bar{F}$, ומהתמונה של α_{n+1} ב- $\bar{F}$. מהנחת האינדוקציה, יש לכל היותר $[K_0 : F]$ דרכים להמשיך את φ לשיכון $K_0 \hookrightarrow \bar{F}$, ולכל המשכה כזו יש לכל היותר $[K : K_0]$ דרכים להמשיך אותה לשיכון $K \hookrightarrow \bar{F}$. בסך הכל נקבל שיש לכל היותר $[K : F] \cdot [K : K_0] = [K : F]$ שיכונים $K \hookrightarrow \bar{F}$ שממשיכים את φ .

בנוסף, אם $\alpha_1, \dots, \alpha_{n+1}$ ספרביליים מעל F , אז מהנחת האינדוקציה יש בדיוק $[K_0 : F]$ דרכים להמשיך את φ לשיכון $\overline{F}$ של K_0 . מתרגיל 6.10 נקבל ש- α_{n+1} ספרבילי מעל K_0 , ולכן יש בדיוק $[K : K_0]$ דרכים להמשיך כל המשכה כזו לשיכון $\overline{F}$ של K . מכפלות המימד נקבל שיש $[K : F]$ דרכים להמשיך את φ לשיכון $\overline{F}$ של K . כנדרש. $\square$

טענה 6.16. תהי $K = F(\alpha_1, \dots, \alpha_n)$ הרחבה סופית של F . אז הבאים שקולים:

1. ההרחבה K/F ספרבילית.

2. האיברים $\alpha_1, \dots, \alpha_n$ ספרביליים מעל F .

3. $[K : F]_s = [K : F]$.

הוכחה. $2 \Leftarrow 1$ טריוויאלי.

$3 \Leftarrow 2$ מהמסקנה הקודמת.

$1 \Leftarrow 3$ נניח בשלילה שקיים איבר $\beta \in K$ לא ספרבילי. נתבונן במגדל השדות $F \subseteq F(\beta) \subseteq K$. את שיכון הזהות $\text{id} : F \hookrightarrow \overline{F}$ אפשר להמשיך ל- $F(\beta)$ ב- $[F(\beta) : F]_s < [F(\beta) : F]$ דרכים, וכל המשכה כזו ניתן להמשיך ל- K בכלל היותר $[K : F(\beta)]_s < [K : F(\beta)]$ דרכים. אלו כל ההמשכות של $\text{id} : F \hookrightarrow \overline{F}$ לשיכון $\overline{F}$ של K , מטיעון דומה להוכחת המסקנה הקודמת. לכן כמות ההמשכות היא לכל היותר

$$[K : F]_s \leq [K : F(\beta)]_s \cdot [F(\beta) : F]_s < [K : F(\beta)] \cdot [F(\beta) : F] = [K : F]$$

$\square$

בסתירה.

מסקנה 6.17. אם K/F ו- L/K הרחבות סופיות וספרביליות, אז גם L/F ספרבילית.

7 תרגול שביעי

7.1 חבורת גלואה

7.1 הגדרה. אוטומורפיזם של הרחבת שדות K/F הוא אוטומורפיזם $\varphi : K \rightarrow K$ המקבע את איברי F . כלומר $\varphi(a) = a$ לכל $a \in F$. באופן שקול, זו העתקה לינארית של מרחבים וקטוריים מעל F .

7.2 דוגמה. כל אנדומורפיזם $\varphi \in \text{End}(K)$ הוא אוטומורפיזם של הרחבה K מעל תת-השדה הראשוני של K .

7.3 הגדרה. תהי K/F הרחבת שדות. חבורת גלואה $\text{Gal}(K/F)$ היא החבורה של כל האוטומורפיזמים של K/F עם פעולת ההרכבה. זו תת-חבורה של $\text{Aut}(K)$. סימונים נוספים עבור $\text{Gal}(K/F)$ הם $G_{K/F}$ ו- $\text{Aut}(K/F)$.

הדבר המרכזי שנעשה בקורס הזה הוא (לנסות) ללמוד הרחבות שדות באמצעות חבורות גלואה.

דוגמה 7.4. תהי $F/\mathbb{Q}$ הרחבת שדות. אז $\text{Gal}(F/\mathbb{Q})$ היא למעשה $\text{Aut}(F)$, לפי דוגמה 7.2. למשל ראינו (כנראה בתורת החוגים) כי $\text{Aut}(\mathbb{Q}(\sqrt{2})) \cong \mathbb{Z}/2\mathbb{Z}$ ולכן זו חבורת גלואה של ההרחבה $\mathbb{Q}(\sqrt{2})/\mathbb{Q}$.

באופן דומה $\text{Gal}(\mathbb{R}/\mathbb{Q}) = \{\text{id}\}$ כי כל אוטומורפיזם של $\mathbb{R}$ מעביר מספר חיובי למספר חיובי (כי $\varphi(a^2) = \varphi(a)^2$), ומכאן שהוא שומר על יחס הסדר ב- $\mathbb{R}$. לכן כל אוטומורפיזם של $\mathbb{R}$ הוא העתקת הזהות.

תרגיל 7.5 (בהרצאה). יהי $\sigma \in \text{Gal}(K/F)$ ויהי $f(x) \in F[x]$. הוכיחו שלכל שורש $a \in K$ של f , גם $\sigma(a)$ הוא שורש.

7.2 מבוא לחישוב חבורות גלואה

תרגיל 7.6. חשבו את $\text{Gal}(\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})/\mathbb{Q})$.

תרגיל 7.7. חשבו את $\text{Gal}(\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})/\mathbb{Q})$.

תרגיל 7.8. חשבו את $\text{Gal}(\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2}\rho)/\mathbb{Q})$ כאשר ρ הוא שורש יחידה פרימיטיבי מסדר 3.

תרגיל 7.9. חשבו את $\text{Gal}(\mathbb{Q}(\sqrt[4]{2})/\mathbb{Q}(\sqrt{2}))$.

כמו שניתן לראות, אפילו בדוגמאות פשוטות לא ממש קל לראות מה היא חבורת גלואה. אנחנו צריכים כלים יותר מתוחכמים. נתחיל ממה ששכר הוכחנו: לפי תרגיל 5.12 אם $g(x) \in F[x]$ פולינום אי פריק עם שדה פיצול E ו- a, b הם שני שורשים של $g(x)$, אז יש איזומורפיזם $f: E \rightarrow E$ שמקבע את איברי F ומקיים $f(a) = b$. בשפה עדכנית קיים $\varphi \in \text{Gal}(E/F)$ כך ש- $\varphi(a) = b$.

עם הטענה הזאת אפשר לפשט את הפתרון של השאלה הקודמת, מפני ש- $\mathbb{Q}(\sqrt[4]{2})$ הוא שדה הפיצול של $x^2 - \sqrt{2}$. היינו יכולים לדעת מייד שקיים φ כך ש- $\varphi(\sqrt[4]{2}) = -\sqrt[4]{2}$ ולא היה צריך להתאמץ בשביל זה.

אזהרה! שימו לב שמשפט זה (ועוד אחרים שנראה) עובדים רק עבור חבורת גלואה של שדה פיצול. בדוגמה בחישוב $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})/\mathbb{Q}$ אין φ כך ש- $\varphi(\sqrt[3]{2}) = \sqrt[3]{2}\rho$, ובאמת $\mathbb{Q}(\sqrt[3]{2})$ אינו שדה הפיצול של $x^3 - 2$ (בהמשך הקורס נוכיח שהוא לא שדה פיצול של שום פולינום). כלי מועיל נוסף הוא המשפט הבא:

תרגיל 7.10. יהי $f(x) \in F[x]$ פולינום עם שדה פיצול E . נניח שהשורשים של f ב- E הם $a_1, \dots, a_n$. הוכיחו כי $\text{Gal}(E/F)$ משוכנת בתוך S_n .

הערה 7.11. את הטענה האחרונה אפשר לנסח גם בצורה הבאה: חבורת גלואה פועלת על קבוצת השורשים של $f(x)$. כל פעולה של חבורה על קבוצה מגדירה הומומורפיזם לחבורה סימטרית. הפעולה נאמנה ולכן מדובר בשיכון.

אם ל- $f(x)$ יש פירוק $f = f_1 f_2 \dots f_r$ ונסמן $K = F[\alpha_1, \dots, \alpha_n]$ כאשר α_i הם כל השורשים של $f(x)$. כל אוטומורפיזם $\sigma \in \text{Gal}(K/F)$ משרה תמורה על השורשים ויש שיכון

$$\text{Gal}(K/F) \hookrightarrow S_{\deg f_1} \times S_{\deg f_2} \times \dots \times S_{\deg f_r}$$

עכשיו נתחיל להשתמש בכלים שראינו ונפתור מקרה יותר מסובך.

תרגיל 7.12. חשבו את $\text{Gal}(E/\mathbb{Q})$ כאשר E הוא שדה הפיצול של הפולינום $x^3 - 2$.